

¿ÉS VERITAT QUE FRANCESC EIXIMENIS «INVENTAVA AUTORS, TÍTOLS DE LLIBRES, I NOMS DE REIS I D'ALTRES PERSONES» I QUE PATIA D'UNA «INGENUÏTAT I CREDULITAT SENSE LÍMITS»?

I. INVENCIONS COM A ELEMENT INTEGRAL DE LA *INVENTIO*

L'any 1696, Nicolás Antonio va publicar, en la seva *Biblioteca Hispana Vetus*, un llistat de gairebé cent referències bibliogràfiques que havia trobat en el *Dotzè del Cristià* les quals considerava invencions de l'autor, Eiximenis (Antonio 1696: IX 7 §370).¹ L'any 1873, Emili Grahit, futur alcalde i cronista de Girona,² va reimprimir aquesta llista, afegint-hi una vintena de notes seves amb les quals creia poder desvirtuar la crítica de l'Antonio (Grahit 1873: 22-25). Però és evident que molts noms de persones i de llibres mencionats per Eiximenis, i moltes idees que atribueix a d'altres, són fantasies, creacions i conviccions d'ell mateix.

I.1 *Cròniques africanes, turquines, orientals, etc.*

Podem trobar-ne exemples cada tres o quatre capítols. Obro a l'atzar la bella edició gironina del *Dotzè* i trobo el següent: «Recompta la Història Africana que lo sant abat Zacharies visità lo rey Aradius de Feç, lo qual no avia infans» (*Dotzè* II.2, 269). L'abat li explica que «Déus no vol que tu jamás ajes goyg de fills, per tal quant no onrest ton pare ne ta mare quant eren vius». El rei li demana què ha de fer. L'abat promet contestar-li l'endemà, i de nit,

en oració, estech-li dit: Digues a aqueux malvat rey que son pare e sa mare són en purgatori per gran colpa d'ell [...], i han demanada justícia a Déu contra ell, e nostre Senyor à-los atorgat que lur mal fill aja aquesta pena, ço és, que-s veja fills e filles en còpia [... però que ell] muyra e negun de sos infans no eret res del seu.

1. Gregori Mayans, l'any 1762 (llegint, igual que Antonio, l'incunable del 1484) va arribar a la mateixa conclusió: «Cita libros imaginarios». És interessant, i veritat!, també la seva segona observació: «Tiene mejor ortografía valenciana que otros». Cito de Mestre (1981: 63).

2. Per més detalls, veg. Grahit Grau (1944) o bé Pla Cargol (1948).

El que Eiximenis diu ací d'Aradius de Fes sembla descriure la preocupant situació del rei Joan I.³

Cròniques de països llunyans són la font fictícia preferida del nostre frare per a idees seves pròpies. Antonio en dóna exemples tan sols a l'inici del seu llistat, havent-se adonat aviat que aquest tipus de fonts tenen una funció semblant a la de tantes altres que havia trobat més endavant (i ometia): divertir l'audiència, tot i controlant si paga atenció. En són exemples les citacions que Eiximenis diu haver tret de cartes, tractats o llibres escrits per Lançalot, Godofré de Billó, Tristany de Leonís, Oliver «companyó del gran cavaller Rotlan», Hèrcules, Eneas, Jason de Dàcia, o fins i tot pel «famós cavaller, rey de Creta, appellat Júpiter» (*Dotzè* II.2, 215-233 i 276).

La quarta entrada en el llistat d'Antonio diu tan sols «Cap. 7: *Chronicon Africanum*». Emili Grahit exclama en la seva nota: «Son ben be ganas de criticar. N'Eximenis diu: *Trobaras en la crònica africana, que' s lo matex que dir en general la historia de Africa diu tal cosa*». Crec que Antonio també ho va entendre així; però ell hauria volgut saber en quin llibre concret s'havia inspirat Eiximenis per al capítol 7, on conta que el duc africà Polus havia demanat a l'abat Senon com fundar una ciutat nova. L'abat li envia una sèrie de «documents», per exemple, que cal dir, tot primer, una missa. Els altres consells seus no són gaire més útils per a un duc musulmà, i em demano si no es tracta ací d'un rei cristià que parlava sovint d'anar en terres d'infidels per a construir-hi ciutats. Però hi ha encara més preguntes. A la fi dels consells de l'abat llegim: «Sanct Thomàs posà aquests mateixs [documents] en el *Terç de les Sentències*, d IX, q III». Però aquella distinció tan sols tracta de dues qüestions, sobre un tema ben diferent. Error en la transmissió de les xifres? Sempre ens quedarem estranyats que Eiximenis citi ací un abat quan podria donar la paraula a un sant. I hi ha més! Cent un capítols més endavant llegim: «Dix Polus, *De edificiiis*, que fortalici deu haver alt siti, mas ciutat lo vol baix e pla». ¿Que el duc africà del capítol 7 havia fet un llibre a base dels consells de l'abat Senon (plagiant el títol del llibre clàssic de Procopi)? I aquest Polus, ¿és el rei «Polaç de Feç» que surt en la *Història d'Àfrica* de Lisànder citada al *Llibre de les Dones* (ms. B) 137? Què duen els altres manuscrits? Preguntes i més preguntes! I costa contestar-hi, sense tenir les obres completes d'Eiximenis.

3. Joan I, l'any 1391, havia estat casat divuit anys. Les seves dues esposes havien avortat set vegades, havien parit sis fills o filles que van morir després de pocs dies o mesos; un fill va morir amb quatre anys. A Joan, mort el 1396, va sobreviure una filla idiota, i una filla casada amb Lluís d'Anjou. Aquest, però, no heretà la corona del sogre.

1.2 «*Mendacia jocosa*» i «*mendacia officiosa*», sense intenció d'enganyar

Amb llistes de referències bibliogràfiques estranyants, com la que va fer Antonio, no en tenim prou; hem de fixar-nos en què fa dir Eiximenis als autors o als llibres que inventa. Fent això descobrim, per exemple, que els dos ítems seus «Cap. 131: Titus Gal-lus in sua *Politia*» i «Cap. 133: Gervasius Ambianensis Episcopus in suo *Officiario*» tracten el mateix tema. El primer autor recomana que «cal obligar cada casa a tenir privada», el segon suggereix que tothom deu tenir un «lloc separat en què porgàs son ventre». Crec que Eiximenis posa ací per escrit una convicció seva que havia defensat oralment ja prou sovint davant els jurats de València. Afirmar haver-la llegit en el llibre dit *Politia* era un *mendacium officiosum*, una mentida útil, feta amb bones intencions. Però, ¿per què inventar un autor francès, Titus Gal-lus? Quan tindrem les obres completes serà més fàcil descobrir quines altres coses ens ensenya aquest autor fictici.

Presentar idees pròpies en forma de citacions d'autors del passat era pràctica comuna a l'Edat Mitjana.⁴ Però hi havia límits. Atribuir un acudit propi a sant Agustí o sant Jeroni, per exemple, s'hauria considerat una mentida il·lícita, i insinuar que ho havia dit Déu mateix, una blasfèmia. Però sembla que Eiximenis fa això al cap. 133, on afirma que aquell bisbe francès Gervasi havia explicat, en una glossa sobre Eccli 29,28 que la frase «Initium vitæ hominis aqua et panis et vestimentum et domus protegens turpitudinem» recomana que cada casa tingui una latrina. Perdríem el temps, buscant un comentari bíblic on «turpitud» ('pudenda') s'explica amb 'excrements'. Tenim ací un exemple de *mendacium jocosum*, d'humor monàstic, permès per sant Agustí;⁵ i ni de mal gust, si assumim que hi havia monjos que es referien a l'excusat amb «domus protegens turpitudinem». Humor totalment aliè als filòlegs moderns, sobretot si es troba dintre d'un discurs teològicament correcte, com el dogma que Eiximenis explica a continuació: «Si Adam no hagués pecat no haguera mester privada per amagar sa turpitud. Car jatsia que lavors l'om porgàs per

4. Com a excel·lent introducció al tema puc recomanar Moos (1988), estudi basat en el *Policriticus* de Joan de Salisbury, de gran influència sobre Eiximenis, començant amb la declaració: «Quicquid ubique bene dictum est, facio meo» ('si trobo alguna bona idea ben dita, la repeteixo sense indicar que no és meua'). Eiximenis, igual com fa aquell bisbe, hauria pogut dir «me officiosis fateor usum esse mendacis» ('he escrit mentides útils'). Crec que Eiximenis coneixia el passatge següent del pròleg: «Tot el que m'havia passat pel cap quan jo estudiava en tants i tants llibres, si té a veure amb el meu tema i és útil i es llegeix bé, ho vaig aprofitar, sovint sense indicar la meua font [...]. Si s'hi troben coses inversemblants, hom m'ho ha de perdonar, perquè no prometo que tot sigui veritat, tan sols que tot, sigui fet o fantasia, portarà profit al lector». Moos també mostra que l'autor del *Policriticus*, com tants d'altres, canviava o inventava noms com un joc erudit, o com a repte o entrenament acadèmic del lector.

5. Eiximenis explica els tres tipus de mentides distingides per sant Agustí en el *Llibre de les Dones* 211 i en el *Terç* 855-858.

lo ses, emperò la porgació aquella no fóra prudent ne haguera ab si la turpitud de què parla dita actoritat al·legada».

1.3 *De antiquitate ludere laudabiliter*

Eiximenis tenia moltes raons per a inventar noms d'autors, de llibres i de persones, però no la que sospitava Nicolás Antonio. Aquest el censura d'haver cregut «de omni antiquitate ludere se impune, immo et laudabiliter, posse», el que jo resumiria (fent ressaltar l'anacronisme subjacent) amb 'buscar-se fama d'humanista'. Considera Eiximenis un precursor d'Antonio de Guevara, però el menoret gironí no es deuria criticar per *no* haver treballat amb mètodes humanístics, Guevara sí. Ara, un Guevara humanista seria avorridíssim. Com ell també atribuïa conviccions personals a autors de l'antigor,⁶ podem contrastar com Eiximenis volia influir sobre reglaments sanitaris a València, i com Guevara volia fer promulgar una llei lingüística a Madrid. Citem d'*Una Década de Césares* el capítol dedicat a l'emperador Antoní Pius:

Avía en Roma salarizados intérpretes de todas las lenguas para quando viniessen embajadores de otras naciones, mediante los quales intérpretes fuessen entendido; a los quales Antonino mandó quitar el salario y prohibió que no usassen del officio, diziendo que convenía mucho a la grandeza de Roma que todos los reynos deprendiessen a hablar *su* lengua, y que era poquedad deprender *ella* alguna lengua estrangera. (Jones 1966: 209)⁷

Que Eiximenis no va inventar noms de persones i títols de llibres per a lluir-se de savi es veu en els casos freqüents on és obvi que esperava que la seva audiència s'adonés del joc. Atribuir un llibre a Júpiter, o afirmar que els manuals d'alquímia de Gebre i de Ptolemeu i d'Alí, tres autors coneguts, es diuen «en caldaych, *bad abadoch*», feia riure els més llestos dues vegades, la segona, observant els badocs que no entenien el joc.

1.4 *Com Licurg va censurar Neró, recordant-li el rei francès depositat Lodegar*

Però hi ha casos on no es tracta d'un joc, sinó d'un missatge polític xifrat. El problema d'Eiximenis era com declarar certes conviccions subversives seves, i co-

6. Vegeu per exemple Rallo (1979: 89): «citar romanos para criticar contemporáneos».

7. Noteu que *deprender* vol dir 'aprendre'. Al *Dotzè* 73 és Eiximenis qui inventa un costum antic per provocar els seus oients a exclamar 'Ens caldria també, avui, una llei així!': diu que un cert «Simplicius [...], en lo seu *Coment* [...] de la *Polícia* de Sòcrates» conta que «en temps de Lurcho, rey de Tràcia, tot clergue engrenant havia a perdre los genitius».

municar-les a alguns iniciats, sense causar-se dificultats amb l'*establishment* eclesiàstic i polític. L'exemple següent mostra la seva estratègia. Amb els freqüents noms fantàstics en els seus llibres, crea un ambient que fa creure a la gran majoria dels lectors que tot és invenció. Però en alguns capítols introdueix una senyal per advertir els oients o lectors més intel·ligents que hi ha *integumentum*, un secret encobert que han de descobrir. Així, al *Dotzè* 410, Eiximenis conta com «Ligurgus, rey de Tesàlia» havia censurat l'emperador Neró de Roma, recordant-li, primer, la deposició de «Lodegar, rey de França»; segon, la de «Grandeo, rey de Aràbia [...] el qual no volia venir al general consili [...] en la ciutat de Agadaber [...] e com no hagués fill elegiren en rey un de si mateix appellat Boyafia»; tercer, la deposició de «Menelao en Frígia [...] el qual no vol llunyar de la cort alguns seus consellers».⁸ El senyal que ací hi ha un missatge secret és l'anacronisme, redoblat. Quan Eiximenis reprèn el mateix tema divuit capítols més endavant, ja no posa senyal, confiant que el lector es recordi del capítol anterior paral·lel. Ara conta que «Formellus, rey de Turquia» no volia mudar oficials, «per la qual cosa lo poble lo deposà del regne [...] No volgueren fer rey son fill [...] mas eligiren un noble cavaller [...] appellat Tarim».⁹ Tarim és un anagrama de Martí; per tant, «Boyafia» també al·ludeix al germà menor de Joan I, el rei que ni volia unir les corts generals, ni netejar la casa reial d'oficials corruptes. ¿Grandeo i Menelao serien, doncs, noms xifrats per a Joan I? ¿I la ciutat Agadaber, per a Montsó? Estem encara lluny de veure clar en els procediments de xifrat usats per Eiximenis. Cal buscar més exemples. Cal més gent que busqui exemples, sobretot historiadors que saben detalladament el que passava a la Corona d'Aragó en la segona meitat del segle XIV. És urgent editar les obres completes.

Fer anagrames era tan sols una de les tècniques d'Eiximenis per a amagar noms de contemporanis poderosos. En tres treballs ja publicats (Wittlin 1995, 2001 i 2002) vaig sotmetre a discussió les meves hipòtesis: que amb «*Pirro*, rei de Roma» es va referir al rei *Pere*; que havia inventat els noms «*Torpeius*», «*Trocus de Pèrsia*», i «*penestrinus*», perquè contenen les lletres del nom llatí del rei Pere, ço és, *Petrus*; que amb el nom «*Bol*» es refereix al famós cavaller i polític valencià Ramon de Boil

8. Al *Dotzè* 510, Eiximenis, citant un comentari al Decret XV.6, *Alios nos iuratos* i la crònica *Martiniana* «sots l'any DCXL», afirma que «papa Zacharies deposà Caromagnum, rey de França, frare de Pipí». En realitat, Pipí, amb l'ajuda del papa, deposà Carloman. Eiximenis cita el mateix Decret en les seves *Allegaciones*, dient que el rei deposat —no anomenat en el Decret— es deia *Ludovicus*. No hi havia mai un rei francès Lodegar, però aquest nom inventat fa ressò a «Lodobor», nom xifrat per a 'La de Bar' (vegeu la n. 10).

9. Observeu que en un manuscrit medieval *Tarim* s'escriu d'una manera que es pot accentuar sobre l'una o l'altra síl·laba, i llegir-se amb *C* inicial, i amb les lletres finals *mi*, *ivi*, *vii*, *nu*, *un*. Això ret impossible l'acusació d'haver al·ludit a Martí.

(i ara puc afegir que *Dotzè* 64 apareix en circumstàncies idèntiques un «notable ciutadà [...] Bael»); que amb «Lodobor de Galilea» al·ludeix a la reina Violant, que ben bé es podia dir 'la de Bar, de Gàl·lia';¹⁰ que amb el nom «Domas» es refereix al jurat i vicecanceller valencià DOMènec MAScò; que el camerlenc i ambaixador que anomena «Eliel» és realment Lope López, amb els inicials *L i L*, etc.

2. PODREM SABER MAI VERITABLEMENT QUÈ CREIA FRANCESC EIXIMENIS?

2.1 *La nafra de cap del rei Pirro de Roma*

Va ser precisament el capítol 297 del *Dotzè*, sobre «Pirro, rei de Roma», que em va posar en la pista dels secrets d'Eiximenis.¹¹ Ara, he de confessar que jo havia llegit l'expressió «Pirro, rei de Roma» innumerables vegades abans d'adonar-me del contrasentit, tot i que a partir de la ratlla següent es menciona sovint un «philosof en Grècia». I havien de passar alguns anys més abans que hagi vist que el mateix capítol també prova que no és veritat que l'autor patia d'una «ingenuïtat i credulitat sense límits», com hom repeteix, més o menys amb aquests mots, des d'un estudi publicat pel bisbe Torras i Bages l'any 1892.

La història és la següent: «Pirro, rey de Roma», havia posat setge a la ciutat de Nàpols, però tot anava de mal en pitjor. El seu conseller, el «iuriconsultus Pompinianus», escriu una carta secreta a «Amalgama, famós filosof en Grècia», demanant-li ajuda quant a tretze mals que arruïnaven l'exèrcit assetjador. El filòsof grec, en la seva llarga resposta, ofereix per a cadascuna d'aquests tretze dificultats algun remei. Alguns són ben raonables i factibles. Per exemple, per patir menys calor recomana fer casetes dintre de la terra; exactament com Eiximenis n'havia pogut veure al sud de València, en la regió de Crevillent. Però la majoria són receptes folklòriques, amb el to popular de les quals Eiximenis crea un gran contrast entre les solucions que Amalgama té per a disintirri ('diarrea'), fistules, dolors de dents, nafres, etc., i el que dirà sobre el darrer problema:

Al tretzè mal —que los dits mals no contrastant lo Rey no-s volia levar del setge— respòs: Això és nafra del cap irremediable [...] Oradura era [jurar que] jamés no-s levarà del setge fins que haja lo loch [...] e prometre de fer ço que no és en sa mà e pot tornar a sa gran destrucció,

10. *Dotzè* 316, Eiximenis explica com es poden fer 'escriptures secretes', per exemple «fenyir novelles formes a les lletres vocals».

11. Jill Webster l'havia parcialment transcrit i traduït al seu volumet ciclostilat (Webster s.d.). Completo el text segons l'incunable del 1484.

d'ell e dels seus [...] Aytal jurament no obliga, com sia contra Déu e caritat del proïsme e amor de ses gents [...] E sàpies que príncep qui en aytal risc posa si mateix e ses gents, orat és e la fe ha trencada a ses gents, e ja no deu ésser pus haüt per senyor ne per regidor.

I qui era aquest rei tossut? Usant el nom de Pirro, Eiximenis vol fer pensar en el rei Pere, el qual havia exclamat durant el setge d'Alguer: «Havem acordat que us estem ací si totstems hic havíem estar, fins que hajam lo dit loch».¹² Sotmetre Sardenya *de facto* era l'obsessió de tota la vida del rei Pere. Segons instruccions oficials, Eiximenis, en un sermó públic després de la mort del Cerimoniós, havia de parlar en termes positius d'aquelles «victòries pírriques».¹³

2.2 Què cal lligar al peu en cas d'un trauma cerebral: violetes o «bursa pastoris»?

La majoria dels consells d'Amalgama són supersticions. Però no tothom que conta una superstició és supersticiós, ingenu i crèdul; podria ser un folklorista, o algú amb prou intuïció psicològica per a saber que una superstició, o una mentida pietosa, pot ser molt eficaç. Per exemple, recomana als soldats que es queixen d'un cansament crònic de beure te d'artemisa. Jo tinc a casa un llibre recent que recomana exactament el mateix. Ara, el meu llibre no afegeix, com fa Eiximenis, que si portes artemisa a la butxaca, no et mossegarà cap gos. L'herba *bursa pastoris* surt tant en el meu llibre com en Eiximenis, però tan sols aquest la recomana contra dolors de dents, seguint un procediment intricat. Diu que cal lligar l'herba «al peu contrari a la dent, ço és, que si la dent passionada és al costat dret, que la dita herba sia ligada al peu sinistre; e si és al sinistre, que sia posada e ligada al peu dret». Almenys ho explica d'una manera molt més comprensible que una de les dues traduccions catalanes medievals del tractat *De herbis* d'en Macer. El manuscrit de Palerm diu:

Qui à hos trenquat per colp que sia en tal guisa plagat que no puga parlar, dóna a menjar les violetes ben picades [...] e aprofita molt a la plaga de la dreta part del cap. E si són picades e ligades en la planta del peu sinistre, si lo plagat aurà lo mal en aquella part, exirà l'os trencat e parlarà. (Cornagliotti 1994: 112)¹⁴

12. Per a aquesta i altres citacions que fan al cas, veg. Wittlin (1995). Eiximenis recomana, en general 'fugides tàctiques' per evitar «infinits mals (al) regne» si el rei es fet presoner i cal pagar un rescat ruïnós, com era el cas del rei francès Joan II a Crécy, event contat a *Dotzè* 272 (Viera & Piqué 2003).

13. Transcripció: «Per què·l senyor rey en Pere [...] puxa o deja ésser loat» (Ivars 1989: 75-77).

14. Cf. l'edició d'una altra versió a Faraudo (1955-56: 14).

Sense conèixer la font directa d'Eiximenis, no podem afirmar que havia substituït les violetes per la *bursa pastoris*; però sembla haver-se adonat que el valor curatiu d'una planta augmenta si t'hi refereixes amb el nom llatí. Que parli de dolors de dents i no d'afàsia per fractura cranial té, crec, dues explicacions: la seva confiança en medicines populars tenia límits raonables i, més important, havia de reservar el mot *cap* per al tretzè mal, la 'nafra del cap' psicològica del rei tossut. Que per raons d'estil el nostre autor hagi introduït canvis en una creença tradicional, mostra que no hi creia.

Durant la seva vida, Eiximenis havia observat prou sovint com tothom, de qual-sevol classe social o professió, creia en el poder de plantes, pedres, planetes, amulets, mots màgics, sortilegis, etc. Tots aquests fenòmens sobrenaturals l'interessaven moltíssim, i en alguns llocs anuncia que en parlarà detalladament en el *Vuitè del Cristià*. Deu haver notat que els seus coneixements en aquests camps li permetien animar les seves converses, prèdiques i obres escrites, i atreure l'atenció de gent important. I entreveïa la possibilitat de poder influir sobre aquesta gent durant entrevistes privades, si el convidaven perquè els expliqués el que havia de callar en públic. S'imaginava poder aprofitar aquestes reunions per a canviar el comportament dels poderosos, prínceps i reis, en benefici de tothom; començant per fer llicenciar dels seus palaus els alquimistes, astròlegs i endevins xarlatans jueus i musulmans, i substituir-hi la «bona astrologia» i l'«alquímia cristiana».

2.3 *La nafra de cap de Joan I*

Dic que li *hauria* agradat fer això. Però la carrera eclesiàstica i política d'Eiximenis no progressava. El punt culminant havia estat el seu nomenament com a confessor de l'infant Joan, l'any 1384. Però haurà vist aviat que aprofitar-se de la superstició patològica i pueril del primogènit seria immoral, i substituir-hi supersticions *útils*, difícil. La distinció entre superstició bona i superstició mala, la podem veure amb claredat colpidora si comparem les dues efemèrides següents. Quan Joan era petit, la seva mare l'havia guarit d'una febre gràcies a un anell que li havia posat al dit mentre resava un parenostre i una avemaria. Anys més tard, el príncep va enviar un anell semblant a un amic seu, amb l'advertiment: «La nostra pedra guareix de terçana, quartana, e febre —e açò és provat— sens dir la oració ni res!» (Roca 1921: 150). Eiximenis, amb la seva intuïció psicològica, hauria entès que el valor de l'oració havia estat que calmà la mare, indirectament calmant el filllet malalt. Al *Dotzè* 555, declara que «és fort bo [als fills dels reis] saber de astrologia, e açò per lur regiment de sanitat e per millor direcció de lurs faenes», però afegeix que cal «guardar bona conjunció e constil·lació [...] *après la invocació divina*». Jo crec que

el nostre frare hauria pogut ensenyar a l'infant Joan com alleujar les seves freqüents migranyes amb contemplacions, usant la tècnica psicològica de l'autosuggestió; però el príncep, el qual les atribuïa a fetilleries dels seus enemics, preferia els amulets que havia fet fer a l'astròleg reial Sesplanes en signe d'Àries (Roca 1921: 140 i 133; 164, 146 i 148).

Sembla que Francesc havia tingut més èxit en ensenyar al rei Pere com reaccionar amb sentit comú davant fenòmens inexplicats. Aquest, en una carta del 1372, mana al seu fill Joan que posi en llibertat una llevadora de la cort acusada de sortilegis fets contra Joana de Valois, la malaguanyada promesa del príncep, i afegeix: «Meravel·lam-nos molt de vós perquè creets [...] que una persona que fos en València pogués matar per sortilegis ne fetilles altra persona que fos en França. Que si açò era ver, no ha rei ne gran senyor al món que no fos mort» (Tasis 1961: 347).¹⁵

2.4 *Un projecte d'alguns aduldors a la Casa de moneda reial?*

Els seus interessos enciclopèdics havien seduït el nostre frare folklorista a copiar en vells manuscrits frases per a inscriure en segells o amulets màgics anomenats «empremtes orientals [...] [o] tremontanals», o en armes invencibles, però no en dóna sinó pocs exemples, «per tal que los he per sospitosos e-ls trop en neguna part de la Sancta Scriptura» (*Dotzè* 285-286). Ara, el fet que una fórmula màgica no es trobi en la Bíblia, no sembla prohibir-la. Al *Dotzè* 285 conta que Judes Macabeu guanyava totes les batalles perquè en el seu escut estava inscrit «ely eloy eloye eloyon tethagramaton». I als soldats que estaven assetjant Nàpols havia recomanat de combatre la plaga de mosques i polls fent figuretes d'aquests insectes en or i acer «quan lo sol sta en la terça faç del signe de *Leo* [...] e *Saturnus* no sia retrogradant»,¹⁶ sense prescriure que han de resar mentre fan això. D'altra banda, tracta de «fantàstics» certs contemporanis seus que «han consellat» d'encunyar [resant salms] empremtes astrològiques les quals «val[en] contra enemics a posar-los a terra e a haver grans victòries d'ells» (*Dotzè* 286). El pla d'aquells 'consellers' era de batre el «segell de pur or [...] stant lo sol en *Aries*, xv *kalendas aprilis*» (observeu que en aquesta data el sol encara no ha entrat en Àries, l'equinocci, i per tant podria ser un error intencionat) i d'esperar fins «quan la luna sia en *Cancer* o en *Leo*» per a imprimir aleshores, sobre

15. Val la pena citar també el que segueix: «e estaria pus mal a nós e a vós creure semblants coses [...] que no a les persones simples del món».

16. Eiximenis parla d'imatges de mosques o sangoneres «constel·lades segons ordinació astròloga» també *Dotzè* 881, amb referències a Joan de Salisbury i Alexander Nequam, i al mag Virgili de Nàpols. Cf. la 'serp de bronze' de Moisès (Nom 21, 8-9).

un costat del segell «*Verbum caro factum est*», i sobre l'altre «*Alpha et O, sanctus Petrus*». Em fa l'efecte que Eiximenis descriu ací o un segell autèntic, o (tal com ho afirma) un projecte concret de la Casa reial de moneda. Però, què és el que considera 'fantàstic' en tot això, ell que recomanava fer mosques d'or? ¿Volien que es veiés darrere el «*sanctus Petrus*» el rei Pere el Cerimoniós?

2.5 *OVNIS en el segle XIV als Països Catalans?*

Malauradament, Martí de Riquer no cita els passatges concrets que el van fer acusar Eiximenis d'«ingenuïtat, credulitat sense límits, acceptació de miracles inversemblants i de prodigis sorprenents, etc.» (Riquer 1964: II, 196). El bisbe Torras i Bages sí que dóna un exemple de com, segons ell, el frare «trenca totes les lleis de sentit comú i del bon judici» (Torras i Bages 1981: 272). Ens envia al *Primer* 59, on Eiximenis conta això:

Jo mateix, en Catalunya, n'è vists de qui-s diu, generalment, que són fills, o del linatge qui exí, de dona que tostemps havia stat en aigua, e fonch presa —per ventura, un jorn que exí de l'aigua— per un cavaller qui puis l'à pres per muller; com és stat dit, per persones dignes de fe, que hui en dia n'à d'aquells en Catalunya, e éls m'an anomenats; mas per lur reverència no-ls vull anomenar, car són gents honrades e d'estament.

En una nota, el bisbe Torras apunta que la creença en *homes d'aigua* durava encara en el temps de Lluís Vives, el qual «emperò, amb sa gran il·lustració, explica el misteri, suposant que devien ésser criatures desamparades des de petites prop dels rius, que devien agafar habituds salvatges». He de confessar que m'agrada més l'Eiximenis folklorista que el Vives il·lustrat. Creences sobre homenois aquàtics, i sobre 'nens substituïts', són divulgadíssimes, a tot Europa (Bächtold 1983-41: VII, 127-191). La generació moderna prefereix la 'llegenda urbana' que afirma que viuen entre nosaltres éssers vinguts d'altres móns, o bé persones engendrades quan la seva mare estava segrestada en un OVNI.

És fàcil imaginar-se el nostre frare contant als seus estudiants alguna història així de grossa amb tota serietat, però fent l'ullet als adults entre els oients. Martí de Riquer, tot seguit després de criticar la ingenuïtat d'Eiximenis, lloa el seu «sentit de l'humor i de la sornegueria» (Riquer 1964: II, 196).¹⁷ Tenint en compte aquests dos elements (als quals cal afegir el seu esperit curiós i sincer, i els seus talents de narrador i de pedagog) crec que podem desvirtuar tots els exemples adduïts per a provar la seva ingenuïtat. Ara, sense poder observar Eiximenis mentre conta, en veu alta, que

17. Per a exemples del tipus d'humor que avui ens és més familiar, vegeu Viera (1983-84).

sant Hilari (!) havia dit que un cavaller esdevé invencible si repeteix (onze vegades!) el salm *Eripe me de inimicis* (Dotzè 285), no m'atreviria a dir que fa befa dels que no saben llatí.¹⁸ L'humor del nostre frare és rarament tan obvi com al *Primer* 59, on diu: «Ho reputen molts a miracle gran que, com tot lo món sia ple de fembres públiques, null temps, comunament, no veu hom que se'n soterre neguna».¹⁹

2.6 *Com no ser ingenu*

D'altra banda, contar una cosa increïble afirmant haver-la vist ell mateix, o haver-la après d'un amic que l'havia vist, és un subterfugi comú de bons contadors. Eiximenis menciona que «no es pot enterrar ningú en el sementiri de les onze milia vèrgens a Colunya» pel fet que «la terra los scup defora» i afegeix: «Açò he yo après quand hi fuy d'aquelles monges que tenen aquell monestir». Al mateix capítol parla també de miracles esdevinguts en Aràbia i acaba: «Les coses damunt dites haguí de frare nostre qui dix que y era stat present». Un folklorista modern parlaria exactament igual. L'exemple següent mostra el gran sentit comú del nostre frare. Parlant al *Primer* 56 de l'aparició de l'arcàngel sant Miquel a Apúlia, menciona que alguns afirmen que «el seu dia, la mar s'obre e dóna camí», però afegeix:

No crech que a present aquest miracle se faça [...] e mou-m'hi açò, car si açò era huy ver, no s'poria fer que nós no n'haguéssim certenitat per moltes de maneres, com lo loch aquell no sia molt lluny de nós, jatsia que [és] en la fi de Apúlia en lo regne de Nàpols, en lo qual molta gent és sovín d'aquesta nostra terra, axí per mar com per terra.²⁰

No solament Eiximenis *no* era crèdul: ensenyava a tothom com no ser ingenus, ensenyant quina mena de preguntes cal plantejar-se davant històries dubtoses. Al *Segon* 52 conta que, a Sant Pau de Fenollet, «a pres de Perpinyà», diuen que una donzella, instruïda pel diable, us pot ensenyar tresors en una muntanya, i afegeix:

18. Compareu *Terç* 463: «Fictor recompta, in *Tabulis*, que Juli Cèsar hac en son conseyll Notum Antiquum, que era fort famós conseyller».

19. Amalgama havia recomanat als soldats que assetjaven Nàpols de combatre polls i cimeus amb sang de bou i de vaca barrejada amb pólvora de sangoneres i gallines cegues assecades i triturades. Eiximenis hi afegeix: «Dien emperò entre nós les velles que és provat experiment entre elles que, qui ordinàriament dóna tots anys per aquesta plaga a cessar dos diners a la Confraria de Sanct Anthoni, que jamés aquell qui açò dóna no ha cimeus o caparres en res del seu».

20. Eiximenis no s'havia fixat que la seva font, la *Legenda aurea*, ja no parlava d'Apúlia sinó de Normandia, del Mont Saint-Michel, accessible durant les hores de marea baixa. Fa l'efecte que no coneixia aquell santuari, el qual anomena, al capítol V,38 del *Llibre dels àngels*: «loch appellat Tomba [...] a sis milles de la ciutat qui s'appella *Avaricensis*, en França». A V,24 conta com «Odarda, dona francesa, prenys, com per lo

«Pensar-te pots que si tant aur e pedres precioses hi hagués de fet, [...] que lo rei de França [...] haguera fet tot aquell munt cavar e derrocar fins que hagués l'aur e quant hi hagués de bé» (Hauf 1983: 66).

2.7 *De coses que tothom sabia, i d'altres que ja no s'esdevenien*

És difícil deduir, de la manera com Eiximenis conta *per escrit* miracles o altres fenòmens sobrenaturals, si ell mateix hi creia o no. Jo diria que si es tracta de creences populars molt divulgades, les havia col·leccionades com un folklorista, i les contava perquè sabia que feien gràcia al seu públic. Dotzè 195 diu: «Trobí una vegada una famosa scriptura que s'appella *Revelatio*, de la qual se diu que fonch mostrada per nostre senyor Déu al gran sacerdot Esdras». I tant que és famosa, aquesta *Revelatio*, a tot Europa i Amèrica, fins avui dia!²¹ Comença: «Si lo primer dia de l'any [...] és diumenge, en aquell any serà l'ivern calt, la primavera humida [...], los ortolans periran [...], seran molts latrocinis». ¿Que s'ho creia, això, el nostre frare? No gaire: ell sabia que qualsevol any hi ha «molts latrocinis». Però no preveia cap mal si algun pagès donava fe a aquests pronòstics. Amb tot i això, recomana, un cop més, de posar-ho tot en les mans de Déu, «al qual plau més que hom se reta ignorant en esta matèria, per la sua reverència, que no massa entrecuydat per pròpia astúcia».

La gran fe d'Eiximenis era que tot li és possible a Déu i la seva gran convicció que Déu no intervé en favor de gent indigna de la seva ajuda. Assumia que tota persona afavorida per una intervenció divina s'ho havia merescut, potser per accions meritòries secretes. Per això li costava creure que Déu faci encara miracles, o inspiri endevins o ajudi alquimistes en el seu temps, quan persones de vida santa s'havien fet tan rares. Amb el seu tarannà d'investigador interessat en tot però sempre escèptic fa una distinció útil entre miracle i simple «cosa novella e digna de maravellar». Al *Primer* 58 conta dues coses estranyes sobre el Canigó:

En la extremal part de Catalunya envers França ha un mont qui ha nom Canigó, del qual m'an dit molts que en lo dit mont ha un stany, en lo qual si y gites una pedra sotosament se engendra tanta tempestat en l'ayre aquí mateix que és fet terrible. E si prens del peix que y és en lo dit stany e lo frigs en la paella, dien que sotosament despar tot lo peix. Açò, si bé no s'és miracle, emperò és cosa novella e digna de maravellar. —Nota ací prescis que, despuys que aquest *Primer Libre* haguí escrit, entenguí que, jatsia que en lo dit stany se haja sdeven-

reflux de la Mar Major fos compresa, ella, invocant sent Miquel, sens tot afany parí dins la mar, e sent Miquel la li obrí pel mig, fins que estech salva, ab lo fillet, en terra». Tenia raó, doncs, de dubtar que la mar «dóna camí» a Apúlia.

21. Dos estudiosos moderns, però, la desconeixen. Cf. Ferrer (1996) i Ferrer & Munsuri (1998).

gudes coses fort stranyes, emperò de present res de les damunt dites coses no s'i sdevenen, e açò crec que sia la veritat.²²

Confo que m'ha estat possible demostrar als meus lectors que si assumeixen que tot el que ens conta Eiximenis ell s'ho creia i que, doncs, era d'una ingenuïtat deplorable, els ingenus són ells. Però jo voldria anar encara més lluny i demanar per què volia que es cregués que estava convençut de tot el que deia.

2.8 *L'exorcisme, una «art»*

El *Llibre dels àngels* IV,⁴⁴ ens pot donar una indicació. Eiximenis hi descriu en detall «l'art [de] gitar los diables dels corsors dels hòmens».²³ Després d'algunes oracions en català transcriu la gran fórmula màgica:

Maledicte diabole, recognosce sententiam tuam et da honorem Deo vivo et vero [...] per ista sacra nomina Dei: † Jotho † Eloy † Helee † Sabao † Adonay † Feyzos † Agyos † Otheos † Isquyros † Sot † Emanuel † Tetagramaton † Onguas † Ongla † Rogla † Dreas † Spes † Albot † Fortis † Astiel † Succurre † Pater † Sanctissime † isti homini [...]

i no hi importa gens que s'hi barregin noms de Déu i noms de Jesús, termes grecs i judaics, i que el copista hagi fet mitja dotzena d'errors i ni hagi vist on acaba la llista dels *nomina sacra*. L'important és que l'exorcista tingui ple domini del cerimonial per inspirar total confiança en el pacient. ¿Com s'ho creurà, una persona posseïda, que el dimoni obeirà a les ordres d'un sacerdot, si aquest ni sap recitar de memòria i sense vacil·lacions la fórmula d'exorcisme? És clar que Eiximenis creu que és Déu qui permet al dimoni d'entrar en una persona i que tan sols Déu pot fer-lo sortir. Però igualment deu creure que Déu és lliure d'escoltar una oració molt més senzilla. Crec que tenia prou experiència per haver entrevist les forces de la suggestió

22. El bisbe Torras (1892: 268) diu que Eiximenis afegeix la nota final «amb la bona fe d'un infant». Per a mi, aquella nota és preciosa perquè mostra que Eiximenis, almenys quant al *Primer*, revisava les seves primeres versions. Fra Salimbene, en la seva *Crònica*, admira Pere el Gran per haver tret una pedra d'aquell estany al cim del Canigó. El peix 'explosiu' es podria explicar pel fet que pedres mullades usades per a fer un llar esclaten quan s'escalfen.

23. Segueixo la transcripció de Webster (s.d.: 43 i ss), controlada amb l'edició microfotogràfica de Gascon (1993). Del tractat quart hi ha ara l'edició de Sadurní Martí (2003). Vegeu l'excel·lent estudi de Viera (1994). Vegeu també la nota següent, i Perarnau (1985). A la seva bibliografia hi afegiria el llibre de T. K. Esterreich (1966), on es pot contrastar la fórmula del papirus màgic de París amb noms de Déu com «Jaba, Jae, Abraoth, Thoth, Ele, Elo, Eu», i el *Manuale Exorcismorum* modern, on en lloc de noms de Déu estranys trobem una sèrie d'exclamacions en estil de lletania: «†Imperat tibi maiestas Christi. †Imperat tibi sacramentum Crucis. †Imperat tibi Martyrum sanguis!» (Esterreich 1966: 101 i 104).

psicològica inherents en les grans cerimònies de les institucions oficials amb tradicions centenàries, representades quant al *morbus regius* per monarques²⁴ i quant a possessions diabòliques, per sacerdots. Però cal que siguin sacerdots de santa vida; els altres, diu Eiximenis al *Segon* 52, «fan sanament [si] no s'hi acosten, mas de lluny preguen Déus per la deslliuració de l'endemoniat».

Jo crec que Eiximenis havia intuït que l'important era la cerimònia, amb mots altisonants i suggestius, però dintre de la tradició bíblica cristiana.²⁵ No veia cap perill si alguns soldats practicaven una mica de *hocus pocus* per a retre les seves armes invencibles, si mentre ho feien resaven salms. Sabia que les creences populars en misterioses forces sobrenaturals no es poden eradicar. Millor, doncs, donar-hi sortides innocents, o aprofitar-les per al major bé de tots.

2.9 «La ymaginació fa lo cor flac en les batalles»

No és, doncs, per ser crèdul que Eiximenis afirma que «la pell de la serp, pulveritzada al foc quand la luna serà en creiximent en lo primer grau del signe de *Aries* [...], portada entre los cabells ha [...] propietat de deliurar lo portant de ésser lejamet tocat o deshonrat per altre [en batalla]» (*Dotzè* 284). Hem de fixar-nos en el context. L'autor està descrivint les conseqüències nefastes per a tot l'exèrcit si el conestable, duc o general té problemes amb els astres, és a dir quan el seu horòscop és negatiu. Millor que no s'acosti del camp de batalla! Però si això és inevitable, «que almenys se ajudàs de l'ascendent, per guises que per l'esguart de siti, o per altra via, l'agués pus fort que la part contrària [...] E en açò és necessari consell de bons astròlecs. És ver, per tal quant, a vegades, la ymaginació nou molt en fer lo cor flac en les batalles».

La intuïció d'Eiximenis que la «ymaginació» influeix sobre el «cor» és digna d'un psicòleg professional. Sembla haver observat que soldats que creuen que la seva espasa és «de virtut» (és a dir que gràcies a algun ritual de 'bona' astrologia, mesclada amb oracions, havia adquirit forces especials) combatien amb menys por. Al *Dotzè* 144 conta que «Com Milanus, rey de Nicodèmia, fos hom covart [...], [Forseus] li féu en certa constil·lació una espasa qui, a colp que lo dit senyor rey la

24. Cf. Viera (2000). Al *Primer* 57, Eiximenis diu que el rei d'Anglaterra pot curar «mal de lop, qui s'apella *morbus regius*», al cap. 246 que el rei de França «guareix mal de porcel·lanes, segons que m'an dit persones autèntiques que a hull ho veren de molts qui-n són guarits», i al cap. 58 que «lo rey de Castella, posant la mà sobre quartanàries [...] tantost los sana e-ls guareix. Almenys los reys passats ho han hagut [el poder de sanar]; no-m sé si és del present». Observi's que Eiximenis no diu res sobre els reis de la Corona d'Aragó.

25. Vegeu els cap. 189 i 323 del *Llibre de les Dones* sobre els pecats contra el primer manament: «Confiar en breus, caracets ('símbols gràfics'), en foylles paraules, en nòmines o en noms sospitosos».

tenia, li feya lo cor axí ardit que apparia que tot lo món degués esvahir». Al *Dotzè* 575 torna a parlar d'«espases qui s'appellen 'de virtut'» i afegeix que «fan lo cor d'aquell qui la porta ardent e vigorós». ²⁶ Diu que aquestes armes «fetes en constil·lació [...] han gran eficàcia a dar gran cor e gran força e gran ardiment e gran audàcia e gran colp». ²⁷

Segur que Eiximenis no tenia present que «lo gran natural Constantinus, en lo libre *De virtutibus cordialium*», estava pensant en soldats porucs quan compilava la seva llista de «coses que fan lo cor fort», llista que cita al *Dotzè* 574: «sàndels, mosquet, girofle, galengal, citoval, nous moscades, màstech, *calamus arabicus*, cubebes, espich, palla de Meca, junça, *ziperius*», i quaranta coses més! ²⁸ La segona llista, de tot el que «nou fort al cor e-l fa mesquí e passible: sovinejar faves, pèsols, porres, cebes, als [...], e tota cosa ventosa», mostra amb el seu humor ja més evident que es tracta d'invençions del nostre frare. Jo crec que Eiximenis havia descobert la raó més bàsica per a les supersticions: quan un fenomen inexplicable es repeteix en circumstàncies semblants. Ho demostra al *Segon* 93, on posa en boca d'un oient aquesta pregunta sobre els somnis: «Com se pot fer que no hi don ffe si per experiència he provat, diverses vegades, que tostemps que somiï peix viu, l'endemà me vénen diners de qualque loch [...] e quant somiï raïms, tantost veig que après plou [...]?», etc. (Webster s.d.: 34). Armat d'una llista de seixanta coses que li daran ànim, segur que tot soldat en trobarà una. I si havent-la posat a prova conclou que li havia estat útil, la segona vegada que la usarà ja tindrà una predisposició positiva, inici d'un cercle de reforçament positiu.

2.10 Antídots psicològics

Eiximenis era conscient de la importància de la bona moral dels soldats, de la seva confiança en les seves armes i talismans. Jo no dubto que ell mateix hagués beneït armes, amb rituals cristians que perduren fins als nostres dies. Però era encara més important l'estat d'ànim dels comandants de les tropes. Malament si aquests tenien por o si es deixaven deprimir per mals auguris o horòscops pessimistes. Penso

26. En els dos capítols afirma en termes gairebé idèntics que aquestes espases «tallaven ferre axí com si tallaven una carabaça fresca», manera de parlar que recorda més la de soldats que no d'astròlegs.

27. L'espasa *de virtut* més famosa en temps d'Eiximenis era la del cavaller Vilardell, «ab la qual matà la serp aquella tan gran de sant Celoni, qui matava los passants per lo camí». És probable que Eiximenis, que en parla al *Dotzè* 224, hagués vist aquesta espasa, preservada «en los arxius del senyor rey d'Aragó vuy present». Sobre aquest tema vegeu l'excel·lent estudi de Martí de Riquer (2000).

28. Aquest famós metge de Montecassino no va escriure cap llibre sobre medicines populars, i no he trobat cap text sobre aquest tema que hom li hagi atribuït a l'Edat Mitjana.

que Francesc creia poc en la influència directa dels astres, però molt en la força suggestiva —benèfica o devastadora— d'un horòscop. La responsabilitat humana i social d'un intèrpret de somnis, auguris o horòscops era enorme. Un bon astròleg, doncs, no pot ser supersticiós ell mateix, però deu ser un actor intel·ligent, perspicaç i astut, que sap exagerar els components positius d'un horòscop, o suggerir, amb convicció contagiosa, tota una sèrie d'antídots. El nostre frare estava preparat i disposat a fer-se útil a tots exercint aquest servei. La intenció —ço és evitar que el rei, o massa optimista o massa pessimista per algun auguri o horòscop, es deixi moure a cometre o ometre certes accions amb greus conseqüències per a tothom— justificava plenament la mentida pietosa.

Eiximenis promet per al *Vuitè del Cristià* un tractament exhaustiu d'herbes i pedres que daran la victòria al rei desafortunat pels astres. *Dotzè* 247 ofereix exemples de com Gal·lus Fabii, emperador dels tàrtars (!), sabia canviar en positiu qualsevol auguri negatiu: «Si en la entrada de la terra que volia conquerir caygués en terra, deya que era senyal que la terra lo volia per senyor. Si faés un sternut, deya que d'un any següent no haurien mal ne naffra en lur testa. Si-n faés dos, deya que significava allò mateix durar per dos anys», etc.²⁹ Un general menys astut que aquell tàrtar faria bé de fer-se acompanyar d'un conseller que té resposta per a tot (per exemple, Eiximenis). Li hauria agradat, crec, tenir una funció oficial a la cort per poder influir directament sobre el rei per al major bé de la cosa pública, fent contrapès als astròlegs oficials jueus i musulmans. Les seves insinuacions d'haver estat iniciat a les arts màgiques són, crec, un subterfugi per a fer-se cridar davant el rei, al qual hauria explicat aleshores el seu concepte de la «bona astrologia» i de l'«alquímia cristiana». Fer «vera e neta alquímia christiana» vol dir (segons expliquen al *Terç* 673 tant l'abat Evagri, parlant al ja citat «alexandri Forseus», com el doctor Alchimus!) no usar-la per a fer-se ric, sinó témer Déu, colre les festes, viure sens pompa, fer almoïna, etc.

2.11 *Com Déu ajuda els que combaten tirans*

Dotzè 772 ens dóna encara més indicis. Per començar, Eiximenis recorda que ja havia demostrat que «los grans senyors no-s degen acostar alquimistes [...] largament en lo *Primer*, e queucom en lo *Terç*». Després introdueix un gran doctor

29. Observeu que Eiximenis menciona «confiar en... eternuts» als cap. 189 i 323 del *Llibre de les Dones* com a pecat contra el primer manament. Ací es tracta evidentment d'un *mendacium officiosum*, amb fins positius. Quant a explicacions de caigudes al moment d'entrar en la terra que es vol conquistar, compareu l'exclamació de Juli Cèsar en circumstàncies paral·leles: «Teneo te, Africa!» (Suetoni, *Julius* 59).

teòleg, alquimista de debò, al qual fa explicar que «Déu no vol que infinides virtuts amagades en herbes e en pedres, e en altres coses de natura, sien sabudes per los hòmens, per lo mal ús que-ls hòmens ne farien si u sabien», abans de contar el que segueix:

És ben ver que lo dit doctor me dix e m'ensenyà coses per les quals yo coneguí clarament que ell sabia aquesta art de alquímia, les quals coses yo posaria ací en aquest libre volenterosament sinó que u volch ésser secret, ab gran instància. E axí matex no ych o é posat per tal car estatut de mon orde mana, ab grans penes espirituals e corporals, que negun no-s cur d'aquesta art, ne n'aja libres, ne aüts no-ls tinga; per les quals instàncies e manaments axí forts proposo de lejar aquesta matèria de tots punts. Emperò, per lunyar de mal los grans senyors [...], te dich ací aquest notable document, ço és, que segons que yo viu d'aquest dit doctor: fer aur e argent no requer treballs ne grans processos, axí com comunament fan los mesquins d'alquimistes [...] Aquell doctor feya [alquímia] en tant espay com és dir uns psalms penitencials, gitant erbes certes sobre argent viu calfat quant volia fer argent, he gitant-hy pólvora sola d'una bestiola pocca quant volia fer aur. E açò te dic per cert que u creegues axí com a aquell qui viu e contemplà en esta matèria maravelles.

Ja al *Primer* 69 Eiximenis havia dit que «la art de alquímia [és fer] aur e argent [...] per imposició d'alguna erba, segons que yo sé per aquell o per aquells³⁰ qui n'han experiència alta e m'an dita la forma de la herba e sos accidents». Afegeix que «Arnau de Vilanova [...] sabia aquesta art complidament», però que «Déu revela la art a pocs, per la utilitat de la cosa pública [...]; los altres se treballen de bades».³¹ Al *Regiment de la cosa pública* 23 (després *Dotzè* 379) adverteix els regidors de ciutats que esquivin els alquimistes, però afegeix: «Jatsia que alquímia sia possible, emperò Déu [...] no la revela sinó a fort pocs, e a tart, a aquells que no entenen en riqueses [...] mas solament a bé de Déu».³² ¿I què vol dir Eiximenis amb usar l'or guanyat alquímicament «per la utilitat de la cosa pública»? Ens en dóna dos exemples. Un al cap. 69 del *Primer*. Crec que s'havia adonat que el rei Salomó, amb res més que els diners del seu poble, no hauria pogut pagar els 153600 obrers que estaven construint el Temple, i el cobrien tot d'or pur (2Pa 1 i ss). Probablement veia en la frase de Déu a Salomó «sapientia et scientia data sunt tibi» (2Pa 1,12) una al·lusió a l'alquímia, però va massa lluny quan en veu la prova en Pr 26,8: «mittit lapidem in

30. Aquest ús d'«aquells» em sembla un indicati que no té en ment una persona concreta. Pel que valgui, recordaré que l'any 1382, Nicolàs Flamel, notari i llibreter a París, es tornà de sobte riquíssim, havent reeixit tres vegades en la «gran obra». Però no canvià el seu estil senzill de vida i ho gastà tot pagant per escoles, cementiris, esglésies, hospitals, etc.

31. Cal donar a «per» el sentit de 'i tan sols per a', d'acord amb *Primer* 59: «aytant com nostre Senyor, per special gràcia, ho ha revelat a alguns pocs, e per special bé de la cosa pública».

32. L'edició a ENC (1927), presenta ací un text corrupte («e aquells... riqueses»), que interpreto amb l'ajuda de *Primer* 69 i *Dotzè* 144.

acervum Mercurii» (traducció moderna: 'lliga el roc a la fona'). El segon exemple és encara més colpidor. A *Dotzè* 144 conta com «la comunitat de Patras [a Acaya] era fort tribulada per un malvat tiran [...] E com [Forseus] veés la comunitat en tanta misèria per defalliment de thesor, soptosament hagué argent viu en gran quantitat, e com fos cald en una gran perola, gità damunt d'ella pólvora del basalís, qui tantost convertí tot aquell argent viu en fin or». Forseus ofereix aquest tresor a la ciutat amb la condició que «tot se despengués en servey de la cosa pública», ço és, com diu clarament Eiximenis, en esforços d'eliminar el tirà. (Al cap. 146, Forseus organitza un sistema bancari en la ciutat.)

2.12 *Lunyar de mal els grans senyors*

Però tornem a aquell mestre alquimista anònim del capítol 772. Quin cop de teatre, quan Eiximenis continua, després d'haver anunciat «proposo de lexar aquesta matèria de tots punts», amb aquell «Emperò...!» Però el nostre frare no juga aquí tan sols amb la seva audiència de cada dia, ara para l'ham precisament a aquells «grans senyors» els quals vol «lunyar de mal». Aquests, després de llegir aquest capítol, no llicenciaran tot d'una els seus alquimistes i astròlegs i endevins de mala vida; primer demanaran a Eiximenis que vingui a veure'ls i que els expliqui, en secret, tot el que sap.³³ Havia observat que «tot lo món desija molt saber —e altament— coses amagades» (*Dotzè* 143, enteneu 'saber a un nivell avançat') i que, doncs, «saber molt en astrologia és ocasió als savis hòmens de ajustar molts diners». Però ell no volia fer-se ric amb els seus coneixements prohibits, ell els volia usar per a poder entrar en contacte amb gent amb influència sobre els afers del regne de la Corona d'Aragó. I un cop al palau del duc o del príncep o del rei, lluny de fer-los classes d'alquímia, Eiximenis farà un esforç de canviar la seva mentalitat i el seu comportament, curant-los de tota superstició malsana i convertint-los a l'«alquímia cristiana» i a la «bona astrologia».

2.13 *L'astrologia requereix tota la vida de l'home*

Per resumir i acabar: Eiximenis era un contador i pedagog extraordinari. Inventa noms de persones, d'autors i de llibres per moltes raons, però mai per ufana. En

33. El rei Joan I escriu el 1391 al mestre racional de València: «Entès havem que maestre Francesch Ximeniz, qui a vegades s'entremet de l'art de astronomia, pronostica e diu que ans que no passarà l'any de mcccc no haurà algun rey de cristians e-l món sinó tan solament rey de França» (*Dotzè* 466), i afegeix: «Si

aquestes pàgines ens hem concentrat en tres: 1) atreure, mantenir i controlar l'atenció dels oients i lectors; 2) divertir-los intel·ligentment; 3) crear un ambient fantasiós i irreal que farà que tan sols alguns pocs iniciats notin que en certs capítols, assenyalats amb indicis intrincats, hi ha un missatge amagat; missatges que van de censures del rei fins a incitacions a depositar-lo. Eiximenis havia de trobar solucions per a dues dificultats: ¿com escriure un llibre que serà llegit per les persones poderoses que ell hi critica, sense que se n'adonin? I ¿com donar prou indicis que ell era especialista en arts vedades per a fer-se convidar per aquella gent important, però no tant com per provocar els seus superiors eclesiàstics? Hauria acceptat amb gust algun càrrec oficial reial per poder influir, en favor del bé públic, sobre les mentalitats i accions dels poderosos. Estava convençut que gràcies als seus coneixements enciclopèdics i a la seva experiència pastoral i intuïció psicològica, podia esdevenir útil per a molts, pobres i rics, pagesos i prínceps. Però si tenia gran èxit a València, es veia frustrat en la seva esperança d'una carrera eclesiàstica i política 'nacional'. En el passatge següent, escrit per Eiximenis quan ja tenia prop de seixanta anys, podem notar un pessimisme desil·lusionat que recorda el *Desconhort* de Ramon Llull:

Sàpigues del cert que en aquest temps no es troba un astròleg notable tal com els que antigament es trobaven. La raó és que tothom que ara vol dedicar-se a les ciències es dedica a ciències lucratives per guanyar diners, com ara dret i medicina, i per això els basta estar una mica untats d'aquesta ciència [l'astrologia] i de les altres, i procuren no estudiar durant llarg temps. I l'astrologia, com que és subtil, molt profunda, difícil, extensa i llarga, requereix tota la vida de l'home, i per aquesta raó no es troba gairebé ningú que en sigui expert.³⁴

Eiximenis era expert en astrologia³⁵ i en altres arts que avui considerem una pèrdua de temps. Si aquests coneixements li permetien intervenir en els afers públics, o simplement contribuir a la salut mental dels seus contemporanis, no hi perdia el temps. Circula encara massa, avui, el prejudici que era un simple compilador i vulgaritzador d'idees d'altra gent. Però aquells centenars de persones que havia inventat ens ensenyen un món d'idees i conviccions originals d'Eiximenis. Semblantment, la creença comuna que quan el nostre frare escriu sobre arts secretes i supersticions no fa sinó transcriure ingènuament coses sentides o llegides sense

per aventura ell se referma que axí ho trob per la dita art de astronomia, plaurà'ns —e axí lli ho deïts de part nostra— que venga a nós, salvament e segura, per ço que sapiam o'ns demostre les conclusions del judici que'n fa segons la dita art». Carta editada a Bohigas (1982: 94-115). Cf. Riquer (1964: I, 138).

34. Cito la traducció moderna de *Dotzè* 771 feta per Renedo & Gascon (1993: 123), llibre que hauria d'inspirar més modernitzacions d'extrets d'Eiximenis.

35. Jerónimo Torrella (1494) anomena Eiximenis «theologus summus atque mathematicus non mediocris». 'Matematicus (conjector)' era una designació medieval per a astròlegs.

cap sentit crític, és un altre prejudici que ens impedeix acostar-nos a la fascinant complexitat psicològica i humana de l'escriptor més important que Girona ha vist néixer: Francesc Eiximenis.

CURT WITTLIN
Universitat de Saskatchewan

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANTONIO 1696: Nicolás Antonio, *Biblioteca Hispana Vetus*, Roma; reed. Madrid, 1788; ed. facs. Madrid, 1998.
- BÄCHTOLD 1938-41: Hans Bächtold, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlín, De Gruyter, 10 vols.
- BOHIGAS 1982: Pere Bohigas, «Prediccions i profecies en les obres de Fra Francesc Eiximenis» (1928), a *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, PAM, 94-115.
- BRINES 2004: Lluís Brines i Garcia, *La filosofia social i política de Francesc Eiximenis*, Sevilla, Grupo Nacional de Editores.
- CORNAGLIOTTI 1994: Anna Cornagliotti, «Il trattato delle erbe della biblioteca comunale di Palermo (Ms. Qq A 13): Un ricettario catalano», a *Atti del Quinto Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani*, Pàdua, Programma, 103-119.
- Dotzè: Francesc Eiximenis OFM, *Dotzè llibre del Crestià II*, ed. Curt Wittlin *et alii*, Girona, Col·legi Universitari, 1986-1987, 2 vols.
- FARAUDO 1955-56: Lluís Faraudo de Saint-Germain, «Una versió catalana del *Liber de les herbes de Macer*», *ER*, 5, 1-54.
- FERRER 1996: Ramón Ferrer Navarro, «Una pàgina del *Dotzè* de Francesc Eiximenis», *Revista de Filologia Valenciana*, 3, 95-103.
- FERRER & MUNSURI 1998: Ramón Ferrer Navarro i M. Nieves Munsuri, «Francesc Eiximenis: Algunos aspectos de su espiritualidad», *Anales Valencinos*, 48, 379-386.
- GASCÓN 1993: Sergi Gascón, *El «Llibre dels àngels» de Francesc Eiximenis. Edició crítica*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 vols.
- GRAHIT 1873: Emili Grahit, «Memoria sobre la vida y obras del escritor geroní Francesc Eximenes», *La Renaxensa*, 3; reed. a *Studia Bibliographica*, Girona, 1991, 1-40.
- GRAHIT GRAU 1944: José Grahit Grau, *Emilio Grahit Papell, historiador, alcalde, abogado, gerundense*, Barcelona.
- HAUF 1983: Francesc Eiximenis, *Lo Crestià*, ed. Albert Hauf, Barcelona, Edicions 62-La Caixa.
- IVARS 1989: *El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia*, ed. Pedro Santonja, Benissa, Ajuntament.
- JONES 1966: Antonio de Guevara, *Una década de césares*, ed. Joseph R. Jones, Chapel Hill, University of North Carolina.
- MARTÍ 2003: Francesc Eiximenis, *Àngels e dimonis*, ed. Sadurní Martí, Barcelona, Quaderns Crema.
- MESTRE 1981: Antonio Mestre, «El redescubrimiento de Fr. Luis de León en el siglo XVII», *BH*, 83, 5-64.
- MOOS 1988: Peter von Moos, «Fictio autoris. Eine theoriegeschichtliche Miniatur am Rande der Institutio Traiani», a *Fälschungen im Mittelalter*, Hannover, 739-780.

- OESTERREICH 1966: Traugott K. Oesterreich, *Possession*, Seacaucus.
- PERARNAU 1985: Josep Perarnau, «Un fragment del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis traduït a l'aragonès», *ATCA*, 4, 187-221.
- PLA CARGOL 1948: Josep Pla Cargol, *Biografia de Grahit*, Madrid; segona ed. Girona, 1960.
- RALLO 1979: Asunción Rallo, *Antonio de Guevara en su contexto renacentista*, Madrid, CUPSA.
- RENEDO & GASCÓN 1993: Francesc Eiximenis, *Prosa*, ed. Xavier Renedo i Sergi Gascón, Barcelona, Teide.
- RIQUER 1964: Martí de Riquer & Antoni Comas, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 4 vols.
- RIQUER 2000: Martí de Riquer, «La leyenda del dragón de Vilardell» (1951); reed. a *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema, 115-162.
- ROCA 1921: Joseph Maria Roca, «Johan I y les supersticions», *BRABLB*, 21, 125-169.
- TASIS 1961: Rafael Tasis, *La vida del rei En Pere III*, Barcelona, Aedos.
- TORRAS I BAGES 1892: Josep Torras i Bages, «El mestre Francesc Eiximenis» (1892), ara a *La tradició catalana*, Barcelona, Edicions 62-La Caixa, 264-304.
- TORRELLA 1494: Gerónimo Torrella, *Opus preclarum de imaginibus astrologicis*, València.
- VIERA 1983-84: David Viera, «L'humor en les obres de Francesc Eiximenis», *BRABLB*, 39, 157-175.
- VIERA 1994: David Viera, «The Names of God in the Catalan Works of Francesc Eiximenis» *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 61, 42-53.
- VIERA 2000: David Viera, «Francesc Eiximenis' brief Compendium on Medieval Miracles», *CR*, 16, 221-228.
- VIERA & PIQUÉ 2003: David Viera i Jordi Piqué, «Francesc Eiximenis (c. 1330-1409) i la guerra dels cent anys», a *Misc. Veny*, II, 111-121.
- WEBSTER s.d.: Jill Webster, *Medieval Catalan Folklore. Excerpts from the Works of Francesc Examenis*, University of St. Andrews.
- WITTLIN 1995: Curt Wittlin, «El rei Pirro de Roma en el *Dotzè del Cristià* de Francesc Eiximenis. Crítica encoberta de la política sarda del rei Pere de Catalunya», *AEM*, 25, 647-657.
- WITTLIN 2001: Curt Wittlin, «Eiximenis i la destitució dels reis Pirro, Trocus de Pèrsia, Torpeius, Salopi i Lleó: crítiques encobertes del rei Pere en el *Dotzè*», *Actes NACS* 9, 509-527.
- WITTLIN 2001: Curt Wittlin, «Francesc Eiximenis and the State Secret of King Peter's *Ordinance for Court Officials*», *CR*, 26, 229-242.